

PRIJEVOD KAO INTERKULTURNA ČINJENICA

Tomislav Kuzmanović

Sveučilište u Zadru, Hrvatska

Keywords: interculturality, intercultural literary studies, translation studies, authorship in translation, act and process of translation, polisystem theory, system of translated literature, interliterary communities.

Summary: By asking the question of originality in translation i.e. authorship in translation, the article defines translation as *the other original* of which the translator is the author. The translation as the other original emerges from the original culture, breaks its ties with it and adds to its characteristic by adopting linguistic, literary and cultural features of the translation culture. In this way the translation stops being the fact of the original culture just as it never completely succeeds to become the fact of the translation culture. The translation thus exists in *the space of affiliated non-affiliation*, it starts a dialogue i.e. polilogue between the original and translation culture and becomes a fact of both cultures, which through translation get into contact, communicate and influence each other.

1. Uvod

Svako bavljenje prevođenjem, osobito književnim, bez obzira radi li se o prevođenju u praktičnom ili teorijskom smislu, nužno otvara pitanje interkulturalnosti. Prijevod se nesumnjivo *dogaća* između dviju kultura, predstavlja komunikaciju (ili pokušaj komunikacije), dijalog između dviju kultura. Prijevod, ako želi biti uspješan, u sebi nosi elemente obje kulture, obje književnosti, oba jezika, dakle, kulture, književnosti, jezika izvornika i primatelja. Isto tako, prevoditelj, na određeni način, djeluje kao posrednik ili medijator, kao netko tko pokušava, uvjetno rečeno, *pomiriti* različitosti između dva ponekad gotovo nespojiva entiteta i otvoriti komunikaciju među njima.

Premda je uloga prevođenja, osobito ako se sagleda iz ove perspektive, vrlo značajna, na prevođenje se često gleda sa skepsom, odnosno prevođenju se daje status drugorazredne djelatnosti, uzaludnog truda i pokušaja da se premosti jaz između dviju različitih kultura, različitih književnih tradicija, često nespojivih jezičnih izraza. To doista i jest tako: prijevod je uvijek nesavršen. U njemu uvijek nešto izostaje, nedostaje, ostaje neprevedeno, nešto se ne može izraziti na jeziku kulture primateljice, nešto se ne može *prenijeti preko*. Prijevod tako, da parafraziramo poznatu

izreku, (*p*)ostaje izdaja izvornika, izvornog autora, kulture, književnosti, jezika. S druge strane, prijevod ne pripada ni kulturi primateljici. Uvijek ostaje stran, tuđ. Ostaje tek činjenica drugog (nenacionalnog, neizvornog) autora, druge kulture, književnosti, jezika, kojima, upravo zato što *izdaje* izvornik, također ne pripada.

Prevođenje, prijevodi i prevoditelji tako ostaju *zarobljeni* u prostoru nepripadnosti ili pripadne nepripadnosti, a zapravo prostoru dvostruke pripadnosti. Upravo ta pozicija, kao što će ovaj rad pokušati pokazati, najveća je vrlina je prevođenja. Ona otvara prostor u kojem prevođenje može uspješno izvršiti svoju najvažniju zadaću: pružiti uvid u drugo, drukčije i strano, pretočiti to drugo u tuđe a ujedno svoje, te tako, postavši *drugim izvornikom*, utjecati na književnu produkciju, započeti nove trendove u kulturi, književnosti, jeziku primateljima, ali i u izvornoj kulturi, književnosti i jeziku. S druge strane, kroz prijevod izvornik se *izlaže* pogledu onog drugog, stranog, tuđeg kod kojeg vrijede neka druga vrijednosna pravila i norme te na taj način potvrđuje ili ne potvrđuje svoju kvalitetu, značaj i doseg, izdiže se iz strogo nacionalnih okvira, ogleda se s djelima izvorno napisanim na drugim jezicima, sada također *drugim izvornicima*. Naravno, to *izlaganje* pogledu drugog sa sobom nosi i određene probleme, o kojima će ovdje također biti riječi, a na koje pored znanosti o prevođenju može odgovoriti, ili barem ponuditi potpuniji odgovor, i interkulturalna znanost o književnosti.

Naime, znanost o prevođenju, a osobito prevodilačka praksa u obliku analiza i komentara postojećih prijevoda, različitih prevodilačkih postupaka, pristupa i strategija, često pažnju prvenstveno pridaje pitanjima vjernosti, ekvivalencije, adekvatnosti i ispravnosti poruke, cilja i svrhe prevođenja, itsl. Pritom se prečesto zanemaruje temeljna uloga prevođenja, a to je *komunikacija* među kulturama, književnostima i jezicima. Na taj način prijevod postaje *interkulturalna činjenica* čija je zadaća povezati, a ne razdvojiti, odnosno pronaći i stvoriti zajednički prostor koji omogućuje kulturnu, književnu i jezičnu komunikaciju i razmjenu koja različitosti ne doživljava kao nešto negativno, kao predmet prijepora i spoticanja, već kao način da sagledamo sami sebe kroz perspektivu drugoga.

2. Prevoditelj kao autor

Prije rasprave o prijevodu kao interkulturalnoj činjenici, potrebno je utvrditi poziciju književnog ili umjetničkog prijevoda i prevoditelja u odnosu na izvorno djelo i njegova autora. Naime, prijevod se često ne smatra autorskim djelom, a pozicija prevoditelja kao autora (umjetnika da ni ne spominjemo) i više je nego problematična. Takav stav ne čudi jer se prijevod po mnogočemu udaljava od općeprihvaćene definicije izvornog

djela ili originala te “u nama budi strah od neautentičnosti, distorzije, kontaminacije”¹ (Venuti, 1998: 31).

Original, -ala *lat.* (origo, 2. –inis, začetak, postanak, podrijetlo) [...] 3. umjetničko djelo izrađeno od samog umjetnika (za razliku od kopija koje mogu izraditi učenici, epigoni, isl.).

Klaić, 1990: 982

Prijevod se ne smatra samostalnim, neovisnim djelom. Česti su primjeri prijevoda (osobito poezije) u kojima se prijevod pojavljuje uz original na koji se izravno referira i od kojega, na određeni način, traži potvrdu. Potvrdu autentičnosti, uspješnosti, vjernosti, umjetničke kvalitete, izraza, itsl. Jedna od češće spominjanih izreka vezanih uz prevođenje, uspoređuje ga s gledanjem kroz komad stakla čime se želi sugerirati nevidljivost prevođenja, nevidljivost ruke i rukopisa prevoditelja, odnosno iskazuje se želja da izvorni autor neometano, neokrznuto i neokaljano progovori kroz prevoditelja. Pored umanjivanja uloge i zasluga prevoditelja (savršen prijevod ipak je iluzija), ovime se naglašava pozicija izvornog autora, odnosno, zagovara se romantičarska ideja originalnosti i originalnog kao nečega “pravog, nepatvorenog, prvobitnog, čistog, bez primjesa, prirodnog, urođenog, početnog, najranijeg, samoniklog, iskonskog” (Klaić, 1990: 982).

No, postavlja se pitanje je li uistinu tako. Može li se danas pronaći autora koji je originalan, izvoran ili prvobitan u gorespomenutom smislu? Nije li istina da se svaki autor nastavlja na nekoga, na određenu tradiciju? Čitajući intervjue s piscima, recenzije njihovih knjiga, slušajući ih na festivalima, promocijama knjiga, predstavljajima i čitanjima, ne nailazimo li na pitanja: tko su vam uzori, na koga se ugledate, tko je na vas ostavio utjecaj? Odgovori uključuju barem nekoliko imena, često velikih pisaca. Slobodno možemo pretpostaviti da su nekad tim istim piscima, današnjim uzorima, postavljana slična pitanja i da su i njihovi odgovori uključivali još nekoliko imena, još nekoliko uzora koji su također vrlo vjerojatno imali svoje uzore, modele koje su nadograđivali, na koje su se pozivali, kojima su se suprotstavljali ili koje su nastavljali.

Pa ipak, prevoditelj nije izvorni autor. To je jednostavno činjenica. Prijevod je (tek) *derivacija* (Venuti, 1998: 31) izvornog djela, a ne njegova kreacija. Prijevod, baš kao i nemali broj drugih *originalnih* djela za svoj izvor ima drugo originalno djelo koje je u ovom slučaju napisano na stranom jeziku. Međutim, prevoditelj jest autor prijevoda, a iz toga proizlazi

¹ Prijevod T.K., osim ako nije drukčije naznačeno.

da je i prijevod autorsko djelo. U većini kultura, prijevodi su zaštićeni kao samostalna autorska djela (usp. *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*), što, premda se to izrijeком ne spominje, prevoditelje čini njihovim autorima. Nadalje, prevoditelj je autor i zato što su početak i kraj njegova rada autorska (umjetnička) djela.²

Također, važno je primijetiti da prevoditelj uistinu ponovno (i iznova) stvara izvorno književno djelo. *Prevoditelj piše prijevod*. Ovdje se ne radi o ponovnoj invenciji i kreaciji likova, dijaloga, fabule, zapleta, itsl.³ Prevoditelj izvornom djelu daje nov izraz, oživljuje ga na drugom, stranom jeziku i tako mu daje nov život u kulturi primateljici, dakle, kulturi u kojoj ono nije izvorno nastalo, koja to djelo, pisano na stranom jeziku, ne smatra svojim originalom. Međutim, kroz proces prevođenja, to djelo postaje sastavnim dijelom kulture, književnosti i jezika primatelja. Kulture koje nemaju prijevode velikih autora, klasika, smatraju se siromašnima, takvim je kulturama uskraćeno iskustvo koje se, vratimo se za trenutak problemu originalnosti, moglo ili trebalo odraziti i na izvorne autore te kulture.

3. Čin i proces prevođenja

Kad govorimo o ponovnoj kreaciji, ponovnom stvaranju izvornog djela na stranom jeziku, odnosno o prijevodu, potrebno je utvrditi razliku između čina i procesa prevođenja. Najjednostavnije rečeno, *čin prevođenja* postupak je stvaranja prijevoda u kojem prevoditelj djeluje sam. Uobičajena predodžba čina prevođenja uključuje izvornik, rječnike, jednojezične, dvojezične, frazeološke, slikovne, razlikovne, itd., različite druge izvore i priručnike, danas računalo, nekad bijeli list papira, pero i tintu, i krajnji proizvod, odnosno veliki broj njegovih inačica u različitim stupnjevima dovršenosti. Međutim, čak ni ovdje prevoditelj nije sam. Prevoditelj sa sobom nosi iskustvo kulture za koju i iz koje prevodi djelo, iskustvo pisanja prijevoda, iskustvo čitanja književnih djela napisanih na jeziku na koji prevodi i s kojeg prevodi, kao i iskustvo brojnih nepročitanih djela napisanih na tim jezicima a koja se reflektiraju i svoje tragove imaju u pročitanim djelima ili su naprosto dio kulturnog naslijeđa i obrazovanja prevoditelja.

² Rasprava o autorstvu prevoditelja ovime, naravno, ne završava, no za potrebe ovog rada pokušajmo se zadovoljiti prethodnom konstatacijom. Više o autorstvu i autorskim pravima prevoditelja u Venuti, Lawrence. 1998. *The Scandals of Translation*. London i New York: Routledge. Više o autorskim i srodnim pravima u *Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima*.

³ U poeziji pak možemo govoriti i o ponovnoj kreaciji ritma, zvuka, ponekad i stiha. U načelu, prevođenje poezije mnogo je 'kreativnije' i 'originalnije' od prevođenja proznih i dramskih djela.

Proces prevođenja, za razliku od čina prevođenja koje je njegov sastavni dio, započinje izborom djela za prijevod, a završava njegovim objavljivanjem, odnosno životom u kulturi primateljici i posljedicama koje taj život ima kako na izvorno djelo i njegova autora tako i na samu izvornu književnost i kulturu. Baš poput originalnog autora, prevoditelj prevodi, odnosno piše prijevod za nekoga: za publiku, za različite književne (često i neknjiževne) ukuse i očekivanja. U tom procesu prevoditelj ponovno nije sam. Pomažu mu, asistiraju, ponekad i diktiraju što i kako prevoditi urednici, odnosno izdavačke kuće svojom ponudom da napravi prijevod⁴, kao i mnogi drugi više ili manje važni čimbenici poput književnih kritičara ili pak već prevedenih djela i autora koji mogu služiti kao putokaz prilikom izbora djela za prijevod. Često se zaboravlja da se na strani jezik ne prevode sva djela, već samo ona koja su izabrana prema određenim kriterijima od kojih je estetska ili literarna kvaliteta djela tek jedan od čimbenika. Štoviše, možemo govoriti o političkim, kulturološkim, književnim i neknjiževnim, društvenim i mnogim drugim čimbenicima koji često imaju važniju ulogu od estetske kvalitete djela. Prevođenje je, dakle, složen proces koji nadilazi sam čin prevođenja i u kojem prevoditelj sudjeluje kao autor aktivno oblikujući prijevod prema zadanim mu parametrima.

4. Prijevodna književnost – sustav

Kada na Drugoga želimo zaboraviti, vidimo da se on, možda samo kao drugačiji, javlja među nama samima, u nama samima.

Kovač, 2005: 9

U trenutku svog nastanka prijevod na određeni način prestaje biti činjenica kulture, književnosti i jezika u kojoj je nastao njegov izvornik. Bez obzira na to što se prijevod vrlo često referira na izvornik, što predstavlja izvornog autora u kulturi primateljici, on postaje autorsko djelo prevoditelja. Na taj način prijevod ostvaruje svojevrstan stupanj autonomije na koju izvorni autor, ali i izvorna kultura, više ne može utjecati. Sada izvan domašaja izvornog sustava, prijevod ulazi u sustav druge kulture u kojem će biti iznova propitivan i izvrnut različitim književnim i neknjiževnim procesima koji se uvelike razlikuju od istih procesa u izvornoj kulturi. Sa

⁴ U Hrvatskoj to nije čest slučaj, no primjerice u SAD-u, prevoditelji prijevode šalju izravno izdavačkim kućama tražeći potencijalnog izdavača. Proces prevođenja time se još više približava procesu pisanja, odnosno književnog stvaralaštva, a pozicija prevoditelja još više nalikuje poziciji originalnog autora.

svim odlikama *drugog izvornika* prijevod se sada, laički rečeno, nalazi u rukama prevoditelja i raznih drugih već spomenutih subjekata (izdavača, urednika, kritičara, publike, povjesničara i teoretičara književnosti, itd.) koji ga oblikuju i utječu na njegov život u kulturi primateljici. Jednom riječju, prijevod kao *drugi izvornik* ulazi u sustav književnosti kulture primateljice.

Međutim, prijevod u taj sustav ne ulazi sasvim i u potpunosti. I ovdje zadržava određni stupanj autonomije. Premda je, uvjetno rečeno, oblikovan prema diktatu kulture primateljice, prijevod uvijek ostaje na distanci, na sigurnoj udaljenosti, kultura primateljica ne prihvaća ga kao svojeg. Ne prihvaća ga kao *pravi izvornik*. Prijevod uvijek ostaje strano tijelo. Već samo ime autora ukazuje na nepripadnost, ono također (naglašeno činjenicom da je djelo prevedeno i da prijevod kao autor potpisuje prevoditelj) prije svega izaziva sumnju u njegovu kvalitetu, a potom i u istinitost ili adekvatnost poruka (ali ne samo govora, već i izraza) koje prijevod sa sobom donosi. Možda i najbolja potvrda nepripadnosti prijevoda jest njihovo nespominjanje u povijestima književnosti, osim, kako navodi Itamar Even-Zohar, “kada se to nikako ne može izbjeći, na primjer, prilikom prikaza književnosti renesanse i srednjeg vijeka” (Even-Zohar u Venuti, 2000: 192). I zaista, premda se prevodi nalaze na svakom koraku (potrebno je samo ući u knjižaru ili knjižnicu i obratiti pozornost na police s oznakom strana književnost), prijevodna književnost ne proučava se kao zaseban sustav unutar *polisustava* (Even-Zohar). Zanemaruje se njezin utjecaj na književnost primateljicu, zanemaruju se utjecaji književnosti primateljice na prevodnu književnost, odnosno reakcije na prevode u smislu njihove uspješnosti, recepcije, kategorizacije, itsl. koji se mogu odraziti i na izvornu kulturu.⁵

Međutim, upravo prevodi otkrivaju mnogo toga o kulturi primateljici, o kulturnim, društvenim, političkim, književnim i neknjiževnim normama i standardima, o “principima selekcije [koji] uvijek koreliraju s domaćim kosustavima; o načinu na koji [prevodi] prihvaćaju pojedine norme, trendove i politike – ukratko, o načinu korištenja književnog repertoara – što proizlazi iz njihovih odnosa s drugim domaćim kosistemima” (Even-Zohar u Venuti, 2000: 193). Ne može svako djelo postati prevodom. Odnosno može jer ga netko uvijek može prevesti na strani jezik, no tada se radi samo o činu prevođenja. Prijevod postaje prijevod, odnosno (autonomna) činjenica izvorne i strane kulture, tek kad se pokrene proces

⁵ Premda je za to potrebno mnogo više prostora nego što ovaj rad dopušta, vidljivi su trendovi u nekim zemljama (među njima i u Hrvatskoj) koji diktriraju produkciju određenih tipova djela koja su ‘lakše’ prevodiva, odnosno, koja svojim sadržajem i izrazom više odgovaraju danas dominantnim književnim tržištima nego domaćem.

prevođenja. Dakle, kada na djelo stupe različiti procesi i sile selekcije, prezentacije, kategorizacije i na kraju plasmana prevedenog djela u kulturu primateljicu. Prijevodi, a tako i prijevodna književnosti, baš poput *pravih izvornika*, nastaju prema (ili unatoč) određenim pravilima te slijedeći ta pravila (ili im se suprotstavljajući) zauzimaju svoje mjesto unutar polisustava književnosti primateljice, a ta se pozicija, možemo dodati, odražava izravno i na izvornu kulturu.

Kao što Even-Zohar dalje objašnjava, unutar književnog polisustava, prijevodna književnost ima aktivnu ulogu te može zauzimati različite pozicije. Njezina pozicija može biti centralna ili periferna, baš kao i njezin utjecaj na domaće kosustave unutar polisustava književnosti primateljice. Ovdje se ponovno možemo vratiti pitanju originalnosti, odnosno utjecaja koje različiti pisci i djela (pa tako i prevedeni pisci i prevedena djela, dakle, prevoditelji kao autori prijevoda) imaju na domaće autore. Ako prijevodna književnost (a to se može odnositi i na pojedinačne prijevode kao elemente kosustava prijevodne književnosti) ima središnju ulogu, ona, objašnjava Even-Zohar, može utjecati na domaću književnu produkciju na način da u nju uvodi inovacije (dakle, novo i drukčije što donosi prijevod) najčešće na način da se suprotstavi i zamijeni postojeće spisateljske, ali ne samo spisateljske, prakse i modele.

Nova obilježja mogu uključivati ne samo nove modele stvarnosti kojima je zadatak zamijeniti stare, već uspostavljene, već i cijeli niz drugih odlika poput novog (poetskog) jezika ili kompozicijskih uzoraka i tehnika. Očito je da su principi selekcije djela za prijevod određeni situacijom koja upravlja (domaćim) polisistemom: tekstovi se odabiru prema svojoj kompatibilnosti novim pristupima i navodno inovativnoj ulozi koju mogu zauzeti unutar književnosti primateljice.

Even-Zohar u Venuti, 2000: 193

S druge strane, prijevodna književnost može imati i perifernu poziciju, što znači da je udaljena od središta polisustava i da na njega nema značajnog utjecaja u smislu uvođenja novih načina pisanja, novih stilova, književnih postupaka, itsl. U takvoj, kako je Even-Zohar naziva, konzervativnoj poziciji, prijevod zapravo ima podređenu ulogu i uglavnom sa sobom donosi sekundarne, dakle, neinovativne, rekli bismo, epigonske modele. U takvom slučaju, prijevodna književnost zapravo postaje konzervativni element unutar polisustava književnosti primateljice i gubi

korak s dominantnim (naprednim, inovativnim) modelima književnog stvaralaštva.

Takav periferni položaj može dovesti do promjene politike odabira djela za prijevod. Sada prednost mogu dobiti djela koja svojim osobinama predstavljaju novost, koja uvode nove književne postupke i modele ili načine promišljanja stvarnosti te na taj način pokreću domaći književni polisustav. Isto tako, periferni položaj prijevoda djela određene književnosti može dovesti i do inovativnih procesa u izvornoj književnosti, odnosno izvornom književnom sustavu. Svijest o *neaktualnosti* ili *neadekvatnosti* vlastite književne produkcije, odnosno načina mišljenja i gledanja svijeta, može rezultirati pokušajem da se počnu stvarati djela koja će, ponovno posredstvom prijevoda, ući u sustav neke strane književnosti, a zatim i u sustav svjetske književnosti te tako utvrditi svoju kvalitetu i primat. Polisustav se, kako ističe Even-Zohar, prije svega temelji na dinamici, hijerarhiji, konstantnoj promjeni mjesta i fluktuaciji različitih sustava između periferije i centra.

Naravno, nastavlja Even-Zohar, baš poput domaćeg polisustava i sustav prijevodne književnosti sastoji se od mnogih sustava (prevedenih dijela različitih književnosti) koji neprestano mijenjaju pozicije, odnosno postaju središnje ili periferne činjenice tog (poli)sustava. Ova se dinamika najbolje može objasniti na primjeru političkih i geostrateških promjena koje se svakodnevno događaju u svijetu i odražavaju na sve aspekte života. Prije petnaestak godina u SAD-u su interes privlačila djela i pisci s područja bivše Jugoslavije (osobito ako su govorili o tadašnjem sukobu u ovom dijelu svijeta). Razlog za to bio je i više nego očigledan: bivša Jugoslavija tada je bila u središtu interesa javnosti. S pomicanjem interesa, odnosno nakon napada na Svjetski trgovinski centar 11. rujna 2001. i ratova u Iraku i Afganistanu, pažnja je usredotočena na pisce i djela koja dolaze iz islamskih i arapskih zemalja. Upravo prijevodi s tih jezika, odnosno djela autora iz tog dijela svijeta, danas zauzimaju središnje mjesto unutar sustava prijevodne književnosti u većini zemalja svijeta.⁶

⁶ S priličnom sigurnošću možemo pretpostaviti da takva djela ne zauzimaju središnje mjesto unutar polisustava književnosti pojedinih arapskih i islamskih zemalja (bez obzira radi li se o prijevodima ili izvornim djelima). Radi se naprosto o kriterijima, standardima i normama koji između ostalog određuju i književne ukuse pa tako i izbor djela za prijevod. Nadalje, vrlo je zanimljivo uočiti da kod ovakve, 'politički uvjetovane', književnosti, primat i prednost imaju pisci-disidenti ili pisci-emigranti koji se u svojim djelima otvoreno suprotstavljaju političkom režimu, čiji su standardi i norme najčešće u sukobu s dominantnim civilizacijskim i kulturnim vrijednostima. Uostalom, s izuzetkom svetih knjiga, teško se prisjetiti naslova ijednog svjetskog *bestsellera* koji je propagirao ono što se trenutačno događa u tim dijelovima svijeta, no to je već tema za neku drugu raspravu.

Upravo ta činjenica, odnosno dinamika unutar sustava prijevodne književnosti, ukazuje na posebnu poziciju koju prijevodi, odnosno sustav prijevodne književnosti, zauzimaju unutar polisustava književnosti primateljice. Premda nastaje po diktatu kulture primateljice, sustav prijevodne književnosti, kao što je već rečeno, ne ulazi sasvim u polisustav nacionalne književnosti. Bez obzira na središnju ili perifernu poziciju, bez obzira na utjecaj koji određena djela (prijevodi) unutar sustava prijevodne književnosti mogu imati na domaće sustave, prijevodna književnost, baš poput književnosti dvopripadnih i višepripadnih autora, traži potvrdu svoje pripadnosti, odnosno traži svoje mjesto unutar sustava književnosti primateljice baš kao što, posljedično, redefiniira svoje mjesto i potiče promjene unutar polisustava književnosti iz koje je potekao izvornik. Mogli bismo zaključiti da se prevoditelji i prevođenje nalaze u prostoru *pripadne nepripadnosti*.

5. Prostor pripadne nepripadnosti

Kao što smo pokušali pokazati, prijevod od trenutka svojeg nastanka egzistira u prostoru *pripadne nepripadnosti*. Istovremeno pripada i ne pripada izvornoj kulturi i kulturi primateljici. Njihov je sastavni dio, ali je također od njih izdvojen, na neki način autonoman, i neprestano živi u komunikaciji između njih i s njima. Kao takav, prijevod postaje proizvod interkulture razmjene, komunikacije, “dijaloga, zapravo poliloga, ukrštanja perspektiva” (Kovač, 2001: 112), odnosno, činjenica koja se može proučavati unutar konteksta interkulture znanosti o književnosti ili interkulture povijesti o književnosti. Zašto? Prije svega zato što je veze između dviju kultura, književnosti, civilizacija, veze koje su ostvarene upravo prijevodom, nemoguće prekinuti. Prijevod je naprosto takvo djelo, dvopripadno, uvjetno rečeno hibridno, djelo koje djelujući u prostoru između dviju kultura, komunicirajući između njih i s njima, pokušava pronaći vlastiti prostor, vlastitu autonomiju, vlastitu pripadnost istovremeno uspostavljajući međuprostor u kojem se odvija komunikacija između dviju kultura spojenih prijevodom.

U prevođenju, odnosno u njegovom smještanju u prostor pripadne nepripadnosti, možemo prepoznati elemente uspostave međuknjiževne zajednice. Teško bismo takvu zajednicu mogli nazvati tradicionalnom ili standardnom (Kovač, 2001: 131, 132), odnosno prirodnom, premda se može reći da su principi formiranja te zajednice na određeni način standardni i trajni prije svega zato što načelno vrijede za bilo koje dvije književnosti koje stupaju u kontakt putem prijevoda. Prostor pripadne nepripadnosti možda je bolje sagledati kao prostor umjetno stvorene, odnosno posebne, *ad hoc* uspostavljene međuknjiževne zajednice u kojoj veze između dviju

književnosti ili dvije kulture ne moraju biti prirodne, već su posljedica “svjesnog i promišljenog razvijanja umjetničkog jedinstva” (isto: 134) ili su pak, kao što je prikazao primjer prijevoda djela iz književnosti bivše Jugoslavije ili arapskih i islamskih zemalja, rezultat različitih političkih ili drugih impulsa. Međutim, ono što se događa u tom prostoru, a što smo pokušali prikazati raspravljajući o sustavu prijevodne književnosti i njegovom funkcioniranju unutar polisustava književnosti primateljice, odnosno raspravljajući o utjecajima koji prijevodna književnost može imati na književnost primateljicu i izvornu književnost, svakako pokazuje neke od odlika funkcioniranja i interakcije koje se mogu primijetiti unutar međuknjiževnih zajednica.

Ovdje također možemo govoriti o komplementarnoj i integracijsko-diferencijacijskoj funkciji ili procesima (isto: 133) unutar međuknjiževne zajednice i zaključiti da, kad je prevođenje u pitanju, na djelu možemo primijetiti obje funkcije ili procesa. Kao što je već rečeno, dinamika između prijevoda i izvorne književnosti, odnosno prijevoda i književnosti primateljice, često u objema književnostima potiče procese koji se mogu protumačiti kao komplementarni. Prijevodi nadomještaju ono čega nema u kulturi primateljici, svojim položajem unutar polisustava potiču razvitak izvornog stvaralaštva u književnosti primateljici ili pak reakcijom koju izazivaju u književnosti primateljici utječu na različite razvojne procese ili, uvjetno rečeno, korekcije u izvornoj kulturi.

S druge strane, u procesu prevođenja gdje su na djelu različiti čimbenici koji izravno utječu na izbor djela za prijevod, njegovu recepciju i položaj u kulturi primateljici vidljivi su elementi integracijsko-diferencijacijskog procesa. Naime, neka djela ostaju neprevedena jer ih je prema unaprijed zadanim kriterijima koje izvornik mora ispuniti kako bi postao prijevod nemoguće ili ih se ne želi integrirati u književnost primateljicu. Ova funkcija otvara i pitanje prijevodnih strategija poput *podomačivanja* i *postranjivanja* koje Lawrence Venuti obrazlaže u knjizi *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, odnosno pitanje opravdanosti i neopravdanosti kriterija selekcije i tretmana prijevoda u pojedinim književnostima, no za to je potrebno mnogo više prostora nego što ovaj rad dopušta.

6. Interkulturalnost prevođenja

Prijevod je, kao što smo pokušali pokazati, *interkulturalna činjenica* čija je zadaća povezati a ne razdvojiti, odnosno pronaći i stvoriti zajednički prostor koji omogućuje kulturnu, književnu i jezičnu komunikaciju, interakciju i razmjenu. Potvrdu interkulturalnosti prevođenja možemo pronaći i u tome što prevoditelj i prevodi ispunjavaju kriterije koje

pojedine autore i njihova djela čine interkulturnima: *izražena interkulturalna svijest autora* (svijest o nepripadnosti samo jednoj književnosti), *dijaloški sustav jezika* (odnosno jezik koji nije tipičan jezik suvremene nacionalne književnosti) te *postojanje interkulturalnog recipijenta* (senzibilizirana književna javnost, publika, kritičari, izdavači, razni stručnjaci i znanstvenici koji se bave književnošću, itd.).

Pišući prijevod za kulturu primateljicu, prevoditelj nužno djeluje kao pripadnik i izvorne književnosti i književnosti primateljice. Svjesno pripada objema kulturnim prostorima i zapravo postaje činjenica i jednog i drugog. Iz jednog naprosto uzima, a drugom daje i za njega proizvodi da bi ponovno dao ili vratio onom prvom. Prevoditelj je, kao autor prijevoda, itekako svjestan svoje interkulturalne pozicije, odnosno svoje nepripadnosti i istovremene pripadnosti i kulturi primateljici i izvornoj kulturi. Kako se prevođenje ne događa u vakuumu, prevoditelj mora znati što će uzeti iz izvorne književnosti i što će dati književnosti primateljici. Ova činjenica poziciju prevoditelja čini vrlo kompliciranom, što se moglo zorno vidjeti prilikom rasprave o procesu prevođenja i sustavu prijevodne književnosti.

Svojim radom između dvaju jezika prevoditelj uspostavlja dijalog između dvije književnosti, između dvije kulture. Tragom spomenutog kriterija o netipičnom jeziku, jeziku koji ne odgovara suvremenom nacionalnom izrazu, a slijedeći neke od istaknutih teoretičara prevođenja kao što su Lawrence Venuti (*resistancy theory, simpatico*) i Antoine Berman (*positive i negative analytic*)⁷ koji u svojim radovima zagovaraju, vrlo pojednostavljeno, *prevođenje s akcentom*, možemo zaključiti da je jezik prijevoda uistinu netipičan. Čak i u slučajevima potpune transparentnosti jezika, odnosno često negativno promatranog *podomačivanja* prijevoda (Venuti), u prijevodima uvijek ostaje trag izvornika. Može ga se nazrijeti u vrlo banalnim elementima poput stranih imena pojedinih likova ili lokaliteta, ali i u vrlo specifičnim kulturnim referencama koje upućuju na činjenicu da je prijevod izvorno nastao u nekoj drugoj kulturi, u nekom drugom prostoru.

Bitno je naglasiti da *drugost, stranost i nepripadnost* ili, jednostavno, neadekvatnost jezičnog izraza u nekim slučajevima predstavlja kamen spoticanja, osobito po pitanju recepcije prijevoda u kulturama primateljicama. Međutim, također je važno naglasiti da kroz prijevod jezik izvornika uistinu ulazi u dijalog s jezikom primateljem što rezultira

⁷ Usp. Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. New York i London: Routledge. i Berman, Antoine. (prijevod: Venuti, Lawrence) "Translation and the Trials of the Foreign" u Venuti, L. *The Translation Studies Reader*. 2000. London i New York: Routledge.

stvaranjem netipičnog, ali ipak razumljivog, izraza ili idioma, a može se odraziti i na promjenu izraza ili načina pisanja u kulturi primateljici. Tada, čak i ako se zadržimo samo na razini izraza, prijevod, kao što je već istaknuto, ima inovativnu ulogu⁸.

Interkulturalni recipijent, s druge strane, kod prevođenja možda i nije toliko očigledan. Sama definicija prevođenja podrazumijeva uzimanje djela iz jedne kulture i njegovo prenošenje u drugu pa bi se dalo pomisliti da se u suprotnom smjeru ne događa ništa. U tom bi slučaju recipijent postojao samo u kulturi primateljici. Međutim, prevođenje nikad nije jednosmjerno: čak i u samom činu prevođenja prevoditelj neprestano *putuje* između izvornika i prijevoda. Kao što smo već naglasili, prevođenje se ne događa u vakuumu, u praznom prostoru u kojem prevoditelj djeluje sam. Prevoditelj je uvijek izložen različitim čimbenicima, recipijentima koji egzistiraju u izvornoj kulturi i kulturi primateljici a koji utječu na cjelokupan proces prevođenja od izbora djela za prijevod do njegovog kasnijeg života u kulturi primateljici.

Moglo bi se također pomisliti da između tih dviju vrsta recipijenata nema komunikacije, do oni nisu jedno, da ostaju svatko u svojem prostoru i sustavu vrijednosti, odnosno da ne predstavljaju jedinstvenog recipijenta. U određenoj mjeri to jest točno. Međutim, upravo je činjenica prijevoda, ono što prijevod prolazi kroz čin i proces svojeg nastanka, kroz čin i proces prevođenja, potvrda da recepcija prijevoda ide u oba smjera i da pritom, na određeni način, dva različita recipijenta povezuje u jednog. Recepcija prijevoda u kulturi primateljici utječe i na njegovu recepciju u izvornoj kulturi. Umjesto da tragamo za samo jednim, jedinstvenim smislom, kroz prijevod se usmjeravamo prema “dijalogu, zapravo polilogu, ukrštanju perspektiva, respektirajući razlike u kulturnohistorijskom i književnopovijesnom predznanju, nastale utjecajem različitih društvenopovijesnih razvoja, različitih kulturnih tradicija (religije, umjetnosti), pa i prirodnih iskustava (klime, krajolika), ne i na kraju prema koncepciji kontinuiteta vlastite povijesti, odnosno svijesti o vlastitom kulturnom identitetu” (Krushce, 1988: 70-78 u Kovač, 2001: 112).

Recipijent, dakle, barem u slučaju izvorne kulture, možda i nije toliko očigledan, no već sama činjenica da je neko djelo dovoljno *kvalitetno* da bude prevedeno, zatim uspješnost prijevoda, književne nagrade i priznanja kojima su djela nagrađena u stranim zemljama, prvenstveno putem prijevoda, služe kao potvrda vrijednosti izvorne, matične književnosti i

⁸ Dovoljno se sjetiti utjecaja Cathayja, knjige prijevoda, Ezre Pounda na suvremeno američko pjesništvo.

kulture.⁹ Kroz prijevod izvornik se izlaže pogledu drugog, stranog, tuđeg, izlaže se kvalitativnim kriterijima koji su drukčiji od onih u izvornoj kulturi, te svojom uspješnošću, svojim domašajem i utjecajem potvrđuje vrijednost te iste izvorne kulture kako u vlastitom, tako i u stranom prostoru, prostoru kulture primateljice.

7. Zaključak

Često su se u ovom radu spominjale različite izreke pa stoga možda nije naodmet završiti s još jednom: koliko jezika govoriš, toliko vrijediš. Izreku možemo parafrazirati i reći: vrijediš onoliko na koliko si jezika preveden. Kroz prijevod, izvorna se kultura povezuje sa stranom kulturom, s kulturom s kojom možda nema nikakvih prirodnih dodirnih točaka, s kulturom koju ne može samo tako i bez ostatka prihvatiti i asimilirati. “Prevođenje”, kaže Antonio Sousa Ribeiro, “ukazuje na činjenicu da se između različitih jezika, različitih kultura, različitih političkih konteksta može uspostaviti kontakt koji kao posljedicu ima međusobno razumijevanje bez žrtvovanja različitosti s ciljem slijepe asimilacije” (Ribeiro 2004).

Prevođenje je, dakle, prije svega komunikacija, dijalog između dvaju ponekad nespojivih kulturnih, književnih i jezičnih sustava. Prijevodi zauzimaju prostor, kako smo ga nazvali, pripadne nepripadnosti i tako dvije često različite književnosti povezuju u međuknjiževnu zajednicu omogućujući im da uspostave kontakt i utječu jedna na drugu. Ponekad se ti utjecaji i kontakti mogu i negativno odraziti na književnosti, kulture ili jezike zahvaćene prijevodom, mogu rezultirati i nerazumijevanjem i odbijanjem dijaloga ili pak pokušajem nametanja vlastitih književnih, kulturnih ili civilizacijskih standarda, ali to je već posljedica raznoraznih neknjiževnih procesa kojima, premda su zamjetni na svakom koraku, u književnosti i kulturnom dijalogu možda i nije mjesto (ili bismo mi to barem tako htjeli). Međutim, prijevodi, odnosno njihov položaj pripadne nepripadnosti, također dovode do *ukrštanja kultura* (Kovač, 2001: 111), do njihovog ispreplitanja, koje vodi boljem razumijevanju i samorazumijevanju.

Kao što smo pokušali pokazati, prijevod nije tek komad stakla kroz koje nešto treba neokrznuo proći; prijevod je ogledalo i izvorne kulture, izvorne književnosti i kulture i književnosti primateljice. Svojom pozicijom, svojim pripadanjem i nepripadanjem, svojom autonomijom, prijevod

⁹ Nagrade su i potvrda vrijednosti i kvalitete prevoditelja i njihovih (autorskih) prijevoda što se prečesto zaboravlja. Možemo otići čak i korak dalje i reći da bez kvalitetnih prijevoda i kvalitetnih prevoditelja u slučajevima mnogih *malih* kultura i pisaca koji iz njih dolaze ne bi bilo ni međunarodnih nagrada.

postaje interkulturalnom činjenicom koja ne pokušava samo pomiriti razlike, već i ostati drukčijom i ukazati na različitosti među kulturama te na taj način omogućiti bolje spoznavanje sebe. Kad ga tako sagledamo, prijevod prestaje biti izdaja izvornog djela, njegova autora, izvornog jezika, književnosti i kulture i strano tijelo u kulturi, književnosti i jeziku primateljima.

Literatura:

- Berman, Antoine (prijevod: Venuti, Lawrence). 2000. *Translation and the Trials of the Foreign* u Venuti, Lawrence. *The Translation Studies Reader*. London i New York: Routledge.
- Klaić, Bratoljub. 1990. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kovač, Zvonko. 2001. *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kovač, Zvonko. 2005. *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Landers, Clifford E. 2001. *Literary Translation: A Practical Guide*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Munday, Jeremy. 2001. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London i New York: Routledge.
- Ribeiro, Antonio Sousa. 2004. *The reason of borders or a border reason? Translation as a metaphor for our times*. Eurozine Magazine: Issue: Politics of Translation:
<http://www.eurozine.com/articles/2004-01-08-ribeiro-en.html>
- Venuti, Lawrence. 1998. *The Scandals of Translation*. London i New York: Routledge.
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, New York i London: Routledge.
- Even-Zohar, Itamar. 2000. *The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem* u Venuti, Lawrence. *The Translation Studies Reader*. London i New York: Routledge.
- Zakon o autorskim i srodnim pravima. 2003. Narodne novine 167/03. Zagreb: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/306987.html>